

- OSZK TK 3018 = Magyarország és tágabb környéke. Készítette: LIPSZKY JÁNOS. 1799–1803 között. In: *Kézírtos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában*. Országos Széchényi Könyvtár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- PLIHÁL KATALIN (1992), Az úrbéri térképezés Magyarországon. In: *A magyar földmérés és térképészet története*. Főszerk. JOÓ ISTVÁN–RAUM FRIGYES. Bp. 1/B. 163–7.
- RÉFI OSZKÓ MAGDOLNA (1993), *Iratfajták, irattípusok*. Bp.
- REUTER CAMILLO (1983), Kézírtos térképeink helynévanyagának felhasználása. *NÉ.* 8: 7–18.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1984–1985), A kézírtos térképek névtudományi hasznosítása. *MNyj.* 26–27: 83–95.
- STEGENA LAJOS (1981), *Térképtörténet*. Második kiadás. Bp.
- STEGENA LAJOS (1998), *Tudományos térképezés a Kárpát-medencében 1918 előtt*. Bp.
- SUGÁR ISTVÁN (1974), Adatok Polgár, Szentmargita, Csösz, Kékes és Szentmiklós történetéhez. 1261–1717. In: *Polgár története*. Szerk. BENCSIK JÁNOS. Polgár. 417–502.
- SZÁNTAI LAJOS (1996), *Atlas Hungaricus I–II. Magyarország nyomtatott térképeken (1528–1850)*. Bp.
- SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 2. 1770 = Tedej, Szentmihály és Búd határjárása. In: *Határjárás iratok (Metales)*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.
- SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. 1776 = Tedej és Vid határjárása. In: *Határjárás iratok (Metales)*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.
- SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4. 1776 = Tedej és Vid határjárása. In: *Határjárás iratok (Metales)*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.
- TAKÁCS LAJOS (1987), *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Bp.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TÍMÁR GYÖRGY (1981), Az uradalmi kézírtos térképek névtudományi forrásértéke. *MNyTK.* 160: 165–8.
- UC. = *Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et conscriptiones)*. Iratanyag 1527 és a 19. század közötti időszakban. Arcanum Adatbázis Kft., CD., 2004.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I–V*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979–2010.
- VELICS ANTAL–KAMMERER ERNŐ (1886–1890), *Magyarországi török kincstári defterek I–II*. Bp.
- WINKLER GYÖRGY (1992a), Magyarország politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális állapotának főbb vonásai az 1720–1850 időszakban a hazai földmérés és térképészet vonatkozásában. In: *A magyar földmérés és térképészet története*. Főszerk. JOÓ ISTVÁN–RAUM FRIGYES. Bp. 1/B. 129–32.
- WINKLER GYÖRGY (1992b), A nagy méretarányú térkép rendeltetése, felhasználása, készítésének módja az 1720–1850 időszakban. In: *A magyar földmérés és térképészet története*. Főszerk. JOÓ ISTVÁN–RAUM FRIGYES. Bp. 1/B. 158–63.

Ditrói Eszter

Egy lehetséges módszer a helynevek területi különbségeinek igazolására*

1. A tulajdonnevek használata minden természetes nyelvben megfigyelhető jelenség, ugyanis egyetlen nyelvben sem tudunk tulajdonnév nélküli állapotot regisztrálni. Mivel minden nyelvben jelentkezik, azt mondhatjuk, hogy a tulajdonnév nyelvi univerzálé. Az egyes névalakok keletkezését az adott nyelvben meglévő tulajdonnévi rendszer alapjaiban determinálja, ami annyit jelent, hogy egy névhasználó közösség a nevek birtokbavételével egyidejűleg a névalkotási szabályokat is elsajátítja általánosítás révén, s ezáltal lesz képes arra, hogy maga is új neveket, közte új helyneveket hozzon létre. A létező helynévrendszer ilyen értelemben, azaz a névminták révén határozza meg az új nevek keletkezését. Ha a helynevekben létező nyelvi szabályokat, valamint a mögöttük húzódó gondolkodásbeli kategóriákat felderítjük, akkor egy adott helynévadási normát, annak mozgatórugóit mutatjuk be (HOFFMANN 1993a: 21–6, 1993b: 44), s mindebből következően: ha egy viszonylag kis közösség névhasználói egy adott helynévrendszert ismernek meg, valójában abban szocializálódva szükségszerűen annak mintájára fognak új neveket létrehozni. Ezt a véleményt támogatja J. SOLTÉSZ KATALINNak az a gondolata is, mely szerint a tulajdonnevek keletkezése kapcsán fontos az analógia, vagyis az, hogy a névalkotás során a névadó közösség igyekszik „névszerű, névstílusú” képződményeket létrehozni. A névszerűséget pedig mindig a meglévő nevek rendszere határozza meg, s a közösség új nevet az erre épülő névkompetenciája alapján alkot (vö. 1979: 25). E megállapításokat tovább gondolva aztán az is bizonyos, hogy mivel a mindenkor használatba vett nyelvi jelenségek köre viszonylag jól körülhatárolható lehet szinkrón és diakrón vizsgálatokkal egyaránt, bennük koronként, de akár nyelvterületenként is jelentős különbségek mutatkozhatnak meg (HOFFMANN 1993b: 28).

A fentiek nyomán azt feltételezhetjük, hogy egy-egy táj helynévkincse önmagában bizonyos tekintetben rendszert alkot, s ebből következően a helynévrendszer tanulmányozásakor valójában csupán egyes vidékek névrendszeréről be-

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

szélhetünk (vö. TÓTH V. 2001: 222), azaz a helynevek területenként differenciált képet mutathatnak. A helynevek területi differenciáltságának a vizsgálata azonban még meglehetősen újkeletű fogalom a nyelvtudomány területén, s habár a névtani szakirodalomban már több munka is említi ennek a témakörnek a fontosságát, valamint a benne rejlő lehetőségeket (lásd például HOFFMANN 1993a: 29, 64, 82–3, 85, 87, HAJDÚ 1991, 1999, VARGHA 2010, BÁRTH 2010), az egész magyar nyelvterületre kitekintő vizsgálat még nem látott napvilágot.

Egy korábbi írásom (DITRÓI 2010), melyben három terület helynévadási mintáját vetettem össze, közöttük területi különbségek után kutatva, azt látszik igazolni, hogy a helynévadásban jól látható territoriális különbségek fedezhetők fel. Ezek a differenciáltságra utaló jegyek aztán azt a kérdést is előtérbe hozzák, hogy vajon mik lehetnek azok a tényezők, amelyek a területi különbségek kialakulásában szerepet játszanak.

2. A magyar nyelvterület nyilvánvalóan nem egységes, több aspektusból szemlélve is részekre oszlik: a tudományos szakmunkákban találkozzunk például néprajzi (VISKI 1938, KÓSA–FILEP 1975, BALASSA–ORTUTAY 1979), földrajzi (MKK. 2010) vagy éppen nyelvjárási (KÁLMÁN 1977, IMRE 1971) felosztással egyaránt. E munkák mindegyike — különböző szempontrendszereket alkalmazva ugyan, de — egyaránt arra a következtetésre jutott, hogy a magyarság tájilag, történetileg, kulturálisan vagy akár nyelvileg tagolt képet mutat. S mivel a helynevek nyelvi jelenségek, úgy gondolom, a helynevekben jelentkező területi differenciáltságra utaló jegyeket nyelvi síkon leginkább talán a nyelvjárási szempontrendszerhez hasonlóan célszerű megközelítenünk. BENKŐ LORÁND „Magyar nyelvjárástörténet” című munkájában a nyelvi elkülönülésnek, valamint egységesülésnek nyolc okát sorolja fel: a differenciáció és integráció jelenségét 1. földrajzi, 2. népességi, 3. gazdasági, 4. társadalmi és politikai, 5. műveltségi viszonyokban, valamint 6. a népmozgalmakban, 7. az idegen nyelvű népekkel való érintkezésben, illetve 8. a nyelvcsereben látja megragadhatónak (1957: 24–6). Véleményem szerint, ha a helynevek területi különbségeit egy hasonló szempontrendszer alapján vizsgáljuk, valós territoriális eltérésekre bukkanhatunk. A magam részéről, de BENKŐ megfigyelésére is alapozva a differenciáció okait a földrajzi környezetben, a névsűrűség kérdésében, a különböző gazdasági viszonyokban (itt akár egy-egy nagyobb város vonzáskörzetére gondolok), az idegennyelvi környezet hatásában, a migrációs folyamatokban és a térképek mai névrendszerre gyakorolt hatásában látom leginkább megnyilvánulni, de ezek tényleges befolyásoló szerepét majd csupán egy lényegesen nagyobb névanyag módszeres vizsgálata után tehetjük meg, amelynek révén aztán maguk az említett befolyásoló okok is bővíthetők vagy szűkíthetők lesznek.

3. A mostani tanulmányomban a fenti, területi különbségeket előidéző okok közül csupán egyet, a földrajzi szempontot járom alaposabban körül, s ehhez előzetes kiindulópontként azt a BENKŐTől való gondolatot veszem alapul, misze-

rint egy adott területen „minél nagyobbak és sűrűbben előfordulók az érintkezést hátráltató természeti akadályok (pl. nagy hegyek, erdők, tavak, mocsarak, pusztaságok, sivatagok stb.), annál erősebben érvényesül a nyelvi elkülönülés. Mind ezeknek az ellenkezője (jó útviszonyok stb.) természetesen a nyelvi egységesülést segíti elő” (1957: 25).

A földrajzi környezet nyelvi elkülönülést vagy egységesülést előmozdító szerepét a helynevek vonatkozásában Vas megye nyugati, határ menti térségének, azaz a hajdani Szombathelyi, Körmenyi és Szentgotthárdi járásnak a helyneveivel összefüggésben tanulmányoztam, magát a vizsgált névanyagot pedig a „Vas megye földrajzi nevei” című munkából állítottam össze (1982). Ez a terület ugyanis több szempontból is előnyös vizsgálati terepnek mutatkozott. IMRE SAMU és KISS JENŐ nyelvjárási térképe alapján három nyelvjárási terület képviselteti magát a területen: az északnyugat-dunántúli és az őrségi típus, valamint a zalai nyelvjárási csoport egy kisebb része (IMRE 1971: 333–4, 337; KISS J. 2001: 267). Néprajzi aspektusból még színesebb a táj, hiszen a térségben található az Őrség, a Hegyhát, a Völgyesség, valamint a Nagyerdő egy szelete (KÓSA–FILEP 1975: 114–5, 150–1, 155–6, DÖMÖTÖR 1960: 7, 16). Földrajzi megközelítésben pedig 4 nagytájról, s ezen belül 11 kistájrról szólhatunk (MKK. 354–70, 382–90).¹ A táj tehát mind etnográfiai, földrajzi, mind nyelvi szempontból differenciált képet mutat. Erre alapozva pedig a feltevésem az volt, hogy a táji, néprajzi, nyelvjárási különbségeken túl bizonyosan különbségekre bukkanhatunk a helynévadási mintákban is.

A Vas megyei gyűjteménynek további előnye emellett, hogy a magyarországi helynévgyűjtésnek abban a szakaszában született meg, amikor már egy jól kiforrott kutatói módszer és munka, valamint tapasztalt szerkesztőgárda állhatott az adattár mögött, ez pedig nyilvánvalóan előnyt jelenthet a jelenlegi elemző munka során (vö. HOFFMANN 2003: 69–70, 77). A Dunántúlról felgyűjtött helynévanyag kronológiai tekintetben ráadásul egyidejű (hiszen a kötetek adatait főként az 1970-es–80-as években gyűjtötték), s egyneműségéből adódóan ezért alkalmas anyagot biztosít egy későbbi, nagyobb területeket felölelő összehasonlító, szinkrón vizsgálathoz is.

Adatbázisom kiépítése során első lépésben meghatároztam azt az átlagos külterületi névmennyiséget, mely egész Vas megyét jellemzi. A megye alapvetően aprófalvas településszerkezetű, ebből következően viszonylag csekély a települések külterületi neveinek a száma: átlagosan 40–90 helynév közé tehető. Az adatbázis elkészítésekor — a torz információk elkerülése végett — ezt az arány-

¹ A négy földrajzi nagytáj a 2010-es felosztás szerint a következő: 1. az Alpokalja (ezen belül a Kőszegi-hegység, a Vas-hegy és a Kőszeghegyalja, valamint a Pinka-sík kistájai említethetők meg), 2. a Sopron–Vasi-síkság (ehhez a tájhoz sorolható a Gyöngyös-sík, a Rábai-sík és a Rába-völgy), 3. a Kemeneshát (a Felső-Kemenesháttal), valamint 4. a Zalai-dombság (Vas megye nyugati részén pedig a Kerka-vidék és a Zala-völgy kistájai találhatóak meg).

számot vettem figyelembe, és csak azoknak a településeknek a helynévkincsét elemeztem részletesen, amelyek az átlagosnak megfelelő névanyaggal rendelkeztek. Munkám során így 61 Vas megyei település közel 5000 mikronévi adatát tekintetem át, és a feldolgozáshoz elméleti keretként a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell kategóriarendszerét vettem alapul (1993a). A lehetséges vizsgálati szintek közül azonban csupán a szerkezeti analízisre figyeltem — ahogyan a korábbi írásomban is —, azon belül is elsősorban a strukturális, lexikális-morfológiai különbségekre voltam tekintettel. A helynevek lexikális-morfológiai sajátosságai ugyanis nemcsak nyelvenként mutathatnak differenciáltságot, hanem akár egy adott nyelv különböző területeinek a névadását is jellemezhetik, sőt tovább menve: még egyetlen névrendszeren belül is megnyilvánulhat az eltérő nyelvi struktúrák használata (vö. HOFFMANN 1993b: 30).

A Vas megyei települések és az elméleti alap kiválasztása, valamint a helynevek nyelvi elemzése után a kapott százalékos adatokat térképekre vetítettem,² az itt alkalmazandó lépésszám meghatározása³ azonban már nagyobb problémát okozott, ezért ennek a módszertani kérdéseire is célszerű röviden kitérnem. Minthogy olyan települések adatállományával dolgoztam, amelyek kevés külterületi nevet számláltak, egy-egy névnyi eltérés sokszor akár 2%-os különbséget is generált a különböző szerkezeti kategóriák között. Ezért az egyrészes helynevek térképes megjelenítése esetén a 15%-os, a kétrészes helynevek kapcsán pedig a 10%-os lépésszámot tekintetem alapnak, arra gondolva, hogy egy viszonylag kis elemszámú névanyagban (településenként 40–90 külterületi név) 6–7 névnyi eltérés egy-egy névszerkezeti típus kapcsán már nagyobb különbségként regisztrálható. Természetesen egy több helynevet számláló adatbázisban ez a lépésszám szükségszerűen csökken, egy viszonylag kis névállománnyal rendelkező térség (mint például a Vendvidék) esetében pedig a lépésszámnak nagyobbak célszerű lennie. Noha a lépésszám határának meghúzósa valójában önkényes döntés alapján született meg, ennek kockázatát mégis vállalnom kellett. Megítélésem szerint ráadásul nem is annyira a szerkezet típusok gyakoriságának teljes azonosságára, hanem sokkal inkább a nagymértékű hasonlóságára érdemes koncentrálnunk a helynévadási minták terén jelentkező eltérések feltárásakor.

Az itt vázolt módszert alkalmaztam aztán Vas megye nyugati területének helyneveire vonatkoztatva, s a továbbiakban e vizsgálat eredményeit igyekszem

² Az alábbiakban látható szemléltető térképeken a Rába mente térségét vastagon szedett vonallal jelöltem. A táj határát a „Magyarország kistájainak katasztere” (2010) című munka alapján jelöltem ki, interpretációmban a Rába mente a földrajzi értelemben vett Rába-sík és Rába-völgy területét fedi le.

³ A gyakorlatban ez annak a megadását jelenti, hogy mely településeket jelöljük azonos színkategóriába tartozónak a térképen, milyen mértékű különbségek tartozzanak azonos csoportba, és milyen mértékűek jelentsenek váltást.

vázlatosan bemutatni utalva egy esetleges „földrajzi gátnak” a névszerkezeti típusok terjedését akadályozó szerepére. Arra a hely szűkössége miatt természetesen nincs lehetőség, hogy valamennyi, a vizsgálataim során felderített különbségre kitérjek, ezért közülük csupán néhány jellegzetes eltérést emelek ki.

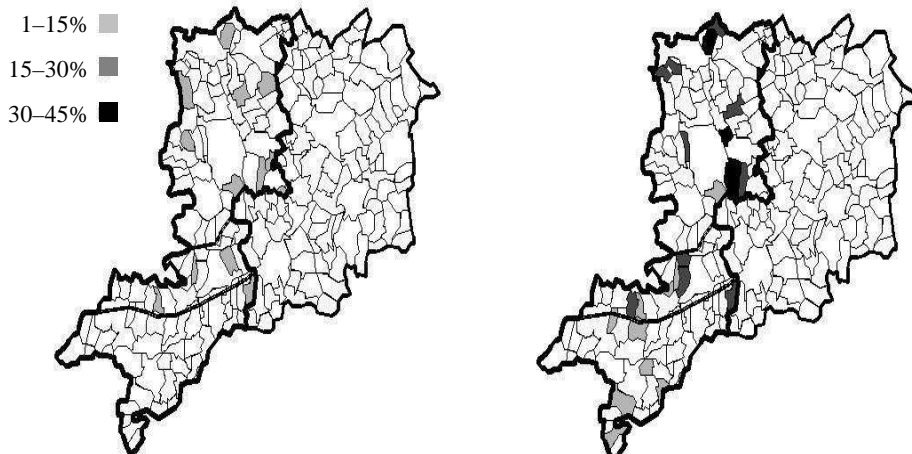
4. HOFFMANN ISTVÁN modellje a helynevek szerkezeti elemzését két szinten, funkcionális-szemantikai, valamint lexikális-morfológiai szinten értelmezi mondván, hogy a nyelvelírás általános módszereihez hasonlóan a helynevek vizsgálata is mind a funkcionális, mind a formai leírásból kiindulhat. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy a két szint között kölcsönös meg nem felelések lépnek fel, azaz egy lexikális kategória több funkciónak is lehet a hordozója, ugyanígy egy funkcionális csoporthoz több lexikális struktúra tartozhat (1993b). Munkámban ebből kiindulva elsőként az egyrészes, majd a kétrészes nevek egy-egy kategóriáját ismertetem a bennük fellelhető névszerkezetek szempontjából:⁴ a funkcionális-szemantikai szinten elsősorban a birtoklást kifejező struktúrára, a lexikális-morfológiai szinten pedig a szószerkezeteket tartalmazó helynevekre helyezve a hangsúlyt.

4.1. A birtokviszony lexikális szinten több típusú szerkezettel fejeződik ki Vas megyében az egyrészes nevek körében: a névadók felhasználják az adott tulajdonos nevét helynévalkotáskor (*Tóti, József*), illetve élhetnek személyt jelentő közszavakkal is (*Molnári, Vitéz*).⁵ Noha az utóbbi kategória alig-alig jelentkezik Vas megye nyugati részén, látható területi különbségre bukkanhatunk az adatok térképre vetítése révén: a szerkezet ugyanis a Rába mentéig terjed 1–15%-os felhasználtsági rátával (példaként említhetők a térség mikronevei közül a *Proletár, Vitéz* helynevek), a Rába mentétől délre eső területeken a vizsgált helynévanyagban azonban nem állnak rendelkezésünkre ezt a struktúrát felhasználó helynevek. Hasonló sajátosságokra lehetünk figyelmesek az egyrészes nevek kapcsán a személynévi szerkezetet felhasználó helynevek vizsgálatakor: míg ennek a kategóriának is meglehetősen kicsi a gyakorisága, egész Nyugat-Vasban jelentkezik szétszórtan. Ugyanakkor annak ellenére, hogy a Rába mentétől északra eső területeken a szerkezet 15–30%-os (*Domokos, Ágoston, Péterics*), vagy éppen a Völgység egyes településein 30–45%-os megterheltséget jelez (*Tóti, Piroska, Kajcsos*), addig a Rábától délre ez a struktúra csupán 1–15%-os felhasználtsággal bír (például *Sinku*). Fontos megemlíteni továbbá azt is, hogy a Rába mente egyes településein ez a névszerkezet vegyes, 1–15%-os, valamint

⁴ A következő százalékos adatok az egyrészes, majd ezt követően a kétrészes struktúrán belül mutatják az adott szerkezetek megterheltségét, vagyis az egyrészes neveket tárgyalva az egyrészes, majd a kétrészesekre áttérve a kétrészes névállományt tekintem 100%-nak.

⁵ Az ilyen helynevek esetében az adattár utal arra, hogy az adott személy foglalkozása vagy éppen címe jelentkezik a névben: a *Molnári* esetében „a földesúri molnáré volt”, a *Vitéz* helynév esetében pedig „a két világháború között vitézek kapták” információt olvashatjuk a név mellett.

15–30%-os gyakorisági mutatókkal jellemezhető (Rostáné, Fráncsics Keresztjánoska), ami megítélésem szerint a Rába vidékének átmeneti jellegét bizonyíthatja.



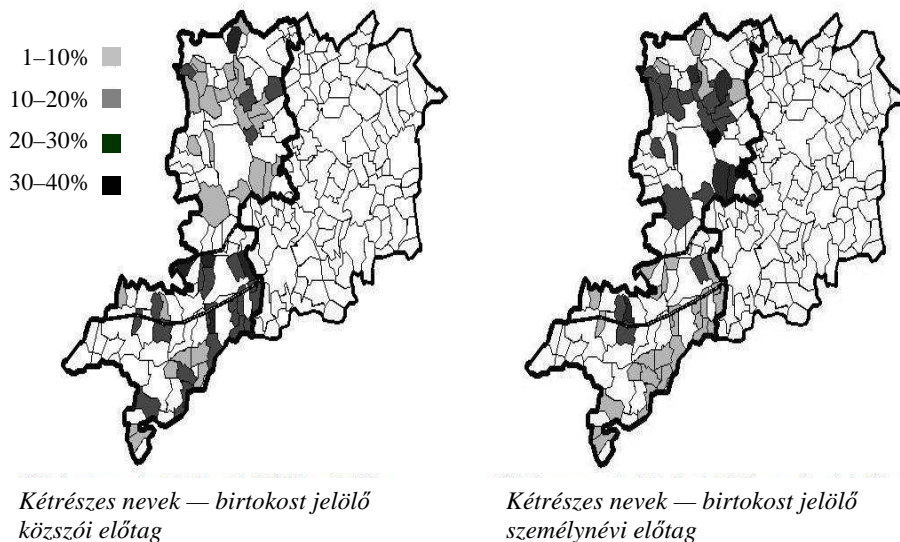
Egyrészes nevek — birtokost jelölő közszó Egyrészes nevek — birtokost jelölő személynév

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az egyrészes, birtokviszonyt kifejező helynevek általában véve kevésbé preferáltak Vas megye nyugati területén: a névadó közösség a birtoklás kifejezésére minden bizonnyal más névstruktúrákat használ fel. Az adatok térképre vetítése ugyanakkor azt az elképzelésünket erősítheti, hogy a Rába mente egyfajta gátló tényezőként funkcionálhat a helynévminták terjedése szempontjából.

4.2. Mivel Vas megye nyugati részén a kétrészes helynévi struktúra a preferáltabb névszerkezet, ezért ilyen előzmények után különösen tanulságosnak ígérkezik a kétrészes helynevek kapcsán adatolható különbségek és azonosságok feltérképezése.

A birtoklás lexikális szinten két típusú összetett szerkezettel fejeződik ki Vas megye nyugati részén: a birtokost jelölő közszói előtagból + földrajzi köznévi utótagból alakult (vagyis *Pap-tag*-féle), valamint személynévi előtagot + földrajzi köznévi utótagot tartalmazó (azaz *Simon-tag* típusú) helynevekkel. Amíg a Rába mentétől északra eső területeken az utóbbi, vagyis a személynévi előtag + földrajzi köznévi utótag struktúra mutatkozik meghatározónak a birtoklás kifejezésére (például *Simon-tag*, *Major-tag*, *Kovács-tag*, *Albert-tag*), addig a Rába mentétől délre eső területeken, valamint magán a Rába mentén is ez a szerkezet-típus kevésbé jellemző, noha bizonyos fokú egyenetlenség e téren is feltűnik tekintve, hogy Magyarszecsőd, vagy éppen Rátót helynevei között meglehetősen magas arányban, 20–30%-os megterheltséggel jelentkezik ez a szerkezet. A személyt jelölő közszó + földrajzi köznévi utótagú helynevek azonban éppen itt, a Rába mentén, és az attól északra eső területeken mutatnak szembeötlően magas

felhasználtságot (pl. *Kanász-parag*, *Király út*, *Pap-tag*, *Tanító-tag*), s a Rába mentétől délre ez a kategória alig jelentkezik.



Mindebből tehát arra következtethetünk, hogy a vizsgált területen a birtoklás kifejezésére — összevetve az egyrészes nevek felhasználási arányával — a névadók alapvetően a kétrészes struktúrát használják, ám a birtoklás funkció nyelvi megjelenítésére alkalmazott két szerkezet típus kapcsán újfent területileg differenciált mintákra akadhatunk, ami ráadásul a Rába mente akadály jellegét a névminták terjedésében ugyancsak tovább erősíti.

4.3. Újabb támogató érveket keresve a következőkben a szó szerkezetet mint lexikális kategóriát tartalmazó egyrészes helyneveket vizsgálom meg. Habár ez a szerkezet típus a kétrészes neveknel is regisztrálható, csak néhány faluban és ott is csupán néhány százalékos megterheltségben jelentkezik (*Zsombékoson kívüli tábla*, *Hegynél való föld*), ezért a továbbiakban csak az egyrészes struktúrák vonatkozásában felmutatott eredményekről számolok be röviden.

Az ilyen névformák több ízben is előkerültek már a helynevekkel foglalkozó szakirodalomban. A szerzők sok esetben bizonytalan státuszú, laza szerkezetű nevekként értelmezik őket; bizonyos típusaikat kizárják a valós nevek közül, míg másokat a helynévrendszer tagjaiként kanonizálnak (vö. BENKŐ 1947: 40–2, HAJDÚ 1985, INCZEFI 1967, 1968, MEZŐ 1968, SEBESTYÉN 1998, J. SOLTÉSZ 1986).

A HOFFMANN-féle névelemzési modell a szerkezetet tartalmazó helynévi struktúrákat négy kisebb csoportra osztja: jelzős szerkezetet (*Kis kemenca* típus), viszonyjelölő szerkezetet (*Csárda alatt* típusú helynevek), igés, igeneves szerkezetet (*Farkasakasztó*), valamint szervesetlen szókapcsolatot tartalmazó helyneveket (például *Halesz*) különíti el (1993a). A következőkben ezeknek a szerkezeteknek az elterjedtségét mutatom be, azonban az utolsó kategóriával, azaz a

szervetlen szókapcsolatot tartalmazó egyrészes nevek struktúrájával nem foglalkozom részletesen, mivel csak egyetlen településen, Söptén (Szombathelyi járás) regisztrálhatók ilyen adatok (*Bárnevolna*), s mindez arra utal, hogy ez a helynévszerkezet nem szolgál mintaként a vizsgált területen.

A szószerkezetet tartalmazó struktúrák döntően a hely valamely más denotátumhoz való viszonyát fejezik ki, azon belül is leginkább a hely viszonyított helyzetéről közölnek információkat. Ritkán azonban más funkcióval is bírnak ezek a szerkezetek, például a hellyel kapcsolatos eseményt fejezik ki, vagy egyszerűen a tárgyat nevezik meg, amit ott használnak.

A jelzős szerkezetet tartalmazó egyrészes helynevek a Rába mentétől délre adathatók a vizsgált helynévállományban (*Gyökeres fa, Kis ember*), s véleményem szerint itt is a Rába jelenségátoló hatását vélhetjük felfedezni. Szükséges azonban megjegyezni, hogy ennek a szerkezet típusnak a megterheltsége viszonylag alacsony a térségben, egyetlen település kivételével (Nagyvizdó) a térség falvai, városai csupán 1–15%-os mértékben használják fel ezt a struktúrát.⁶

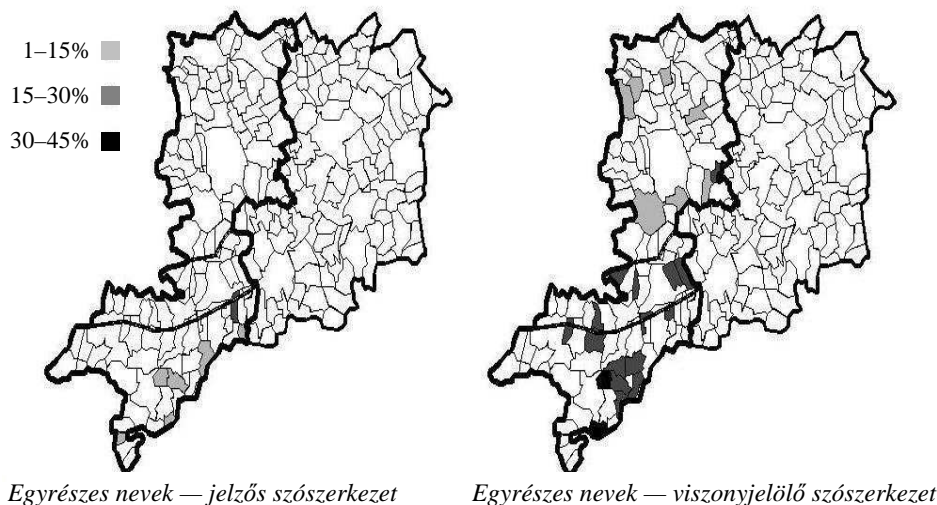
A szószerkezetet tartalmazó helynevek között legjelentősebb a viszonyjelölést tartalmazó egyrészes struktúrák használata. Itt is a Rába mente, illetve az attól délre eső területek helynévállományának teszi ki jelentős részét ez a szerkezet, egyes településeken igen magas megterheltséget is elérve (Ispánk, Kerkáskápolna helynevei közül példaként említhetők a *Temető mellett, Kis-hegy mellett, Kis-völgyi úton kívül, Szedres-állin belül* névformák). A Rába mentétől északra eső területeken ugyanakkor ez az arány jóval kisebb: a Szombathelyi járás egyes települései például alig 5%-os felhasználtságot mutatnak (*Két út között, Temetőn felül* típusú helynévi példák adathatók a térségből). INCZEFI GÉZA a laza szerkezetű földrajzi nevekről írt tanulmányában említést tesz arról, hogy a névutós nevek főképp Erdély területéről (a mai Temes, Maros és Kolozs megyéből),⁷ ezen kívül a magyar nyelvterület keleti régióiból (Szeged környéké-

⁶ Itt érdemes röviden kitérnünk arra az általánosabb megfigyelésre, hogy bizonyos szerkezetek jól látható módon egyes településeken nagyon magas vagy éppen meglehetősen alacsony értéket mutatnak az egyes struktúrák megterheltsége kapcsán. J. SOLTÉSZ szerint az egyenetlen szóródás oka a hivatalos összeírások hatásában keresendő, vagyis a kataszteri térkép készítője formálhatta olyanná a helyneveket, amilyenek, s ez a hatás nem terjedt át a szomszédos falura (vö. 1986: 82). Úgy vélem, ez a megállapítás nemcsak a történeti adatokra lehet igaz, hanem bizonyos mértékig a jelenkori helynévhasználatot is meghatározhatják a térképeken szerepeltetett alakok. Ugyanakkor bizonyára nem ez az egyetlen oka annak, hogy akár szomszédos települések névkincsének a szerkezete is nagyon különböző lehet, hiszen népmozgalmak, földrajzi különbségek vagy akár a névsűrűséggel összefüggő tényezők is legalább annyira meghatározzák egyes szerkezetek terjedési vonalát, mint a térképészeti hagyomány.

⁷ A csíki névanyag (Hargita megye) elemzése során én nem tapasztaltam olyan nagy mértékű gyakoriságot (forrás: CSOMORTÁNI 1997, 2005), mint amilyenre tanulmányában INCZEFI utal, habár kétségtelenül sokkal nagyobb a százalékos ráta a térségben, mint az általam vizsgált mai magyarországi régiókban. Ez minden bizonnyal azzal lehet összefüggésben, hogy Erdély keleti térségé-

ről és a Rétközéből) regisztrálhatók, s ezek mellett felhívja a figyelmet a nem túl nagy számú Zala megyei adatra is (vö. 1967: 70). Utóbbi adatok pedig megítélés szerint nyelvföldrajzi-névföldrajzi tekintetben bátran összekapcsolhatók a Vas megye déli részén fellelhető, névutót tartalmazó helynévi szerkezetekkel. Ezek az adatok pedig talán kölcsönösen megerősíthetik egymás valós nyelvhasználati voltát, vagyis esetleg cáfolhatják azt a feltételezést, miszerint a Zala megyei adattárban inkább körülírások vagy éppen térképről vett, mesterséges alakulatok vannak, semhogy valódi helynevek (vö. SEBESTYÉN 1998: 76–7). Mivel ez a szerkezet éppen Vas megye déli, Zala megyével határos részén a legjellemzőbb, úgy vélem, ez a párhuzamos jelentkezés a szerkezet valódiságát támaszthatja alá, hiszen a Vas megyei adattárat más gyűjtők anyagából állították össze, s ráadásul néhány évvel később is gyűjtötték azokat.

Hasonló eredményre jut a kérdés kapcsán HAJDÚ MIHÁLY is arra utalva, hogy bár a névutós helynevek kis számban képviselik magukat a helynévrendszerekben, területenként különbségek mutatkoznak meg: míg például Szatmárban ez a szerkezet alig adatolható, addig Vas megyében nagyobb gyakorisággal fordul elő, s még inkább Erdélyben (vö. 1999: 188). Hasonló megfigyelésekről olvashatunk INCZEFI GÉZA (1967: 66), illetve újabban BÁRTH M. JÁNOS írásában is (2010: 209).



Ezek az eredmények egy másik lényeges megállapítást is megengednek: mivel az eddigi vizsgálatok azt mutatták, hogy a szószerkezetet vagy éppen névutót tartalmazó helynevek többnyire a nyelvhatár mentén adatolhatók, ez arra is enged következtetni, hogy ezt a szerkezetet talán az idegen nyelvi környezet (ro-

ben talán van valamiféle gát (akár földrajzi, akár népességi stb.), amely ezt a Maros, Kolozs, Temes megyei helynévanyagban nagy felhasználtságot mutató szerkezetet kissé eltompítja.

mán lakosság helynévadási mintája) vagy éppen annak közelsége (osztrák minta) tartja életben, az készíti a névadókat a hasonló helynévstruktúrák alkotására.⁸

5. Az itt ismertetett, Vas megye nyugati régiójának vonatkozásában felszínre hozott eredmények alapján talán nem minden alap nélkül vethetjük fel a Rába mentének bizonyos földrajzi akadály szerepét a névstruktúrák terjedésében. E térség „ütköző zóna” jellegét az adatok térképre vetítése során több ízben is regisztrálhattuk. Nem egyedi esetként említhető a földrajzi akadály ilyen szerepe a nyelvi jelenségek körében: BENKŐ LORÁND „Magyar nyelvjárástörténet” című munkájában megemlíti a Hargita gátló hatását utalva arra, hogy a laza nyelvi érintkezések eltompítják egy jelenség hatókörét, vagy akár meg is állíthatják azt. A Hargita ugyanis véleménye szerint a székelységet nyelvi aspektusból két csoportra osztotta, és valójában ennek okán beszélhetünk csíki és udvarhelyi székely nyelvjárásról (vö. 1957: 21). Habár elhamarkodott lenne Vas megye területén a Rába mente jelenséggátló hatását bizonyosnak tekinteni a helynevek vonatkozásában, de egyfajta alapos gyanúként a látottak fényében esetleg utalhatunk e feltételezésre.

Irodalom

- BACH, ADOLF (1952–1954), *Deutsche Namenkunde I–II*. Heidelberg.
- BALASSA IVÁN–ORTUTAY GYULA (1979), *Magyar néprajz*. Bp.
- BÁRTH M. JÁNOS (2010), Helynevek vagy körülírások? In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 209–21.
- BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1957), *Magyar nyelvjárástörténet*. Bp.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1997), *Felcsík helynevei*. MND. 149. sz. Bp.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2005), Karcfalva helynevei II. *MNyj*. 43: 173–212.
- DITRÓI ESZTER (2010), Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 155–69.
- DÖMÖTÖR SÁNDOR (1960), *Őrség*. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (1985), A névvé válás folyamatáról. *MNyTK*. 170: 29–34.
- HAJDÚ MIHÁLY (1991), A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában. In: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Szerk. KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ. Bp. 250–4.
- HAJDÚ MIHÁLY (1999), Névutók a helynevekben. *MNyj*. 37: 187–92.

⁸ A nemzetközi szakirodalomban a tulajdonnevek alaki tipológiája számon tartja ezt a szerkezettípust, BACH „Deutsche Namenkunde” című munkájában több ilyen is idéz, például az *Unter den Linden* vagy akár a *der Distrikt vor dem Muhlgraben* helynevek említhetők a téma kapcsán (BACH 1952–1954, II/1: 68, II/2: 122). Román példák a *La gat*, *La kruise*, *La portă* helynevek, melyet jellegzetesen *-nál/-nél* toldalékkal fordíthatunk (vö. BENKŐ 1947: 58).